

GMINNA BIBLIOTEKA PUBLICZNA
W JAWORZU
WOJ. BIELSKIE

Jaworzański skrawek Podbeskidzia

Piotr i Wojciech Grocholscy

WSTĘP

Jak wynika z historycznych informacji o Jaworzu, było ono uzdrowiskiem już w ubiegłym stuleciu, chętnie odwiedzanym przez krajowych i zagranicznych kuracjuszy. W okresie międzywojennym przyjeżdżali do Jaworza wybitne osobistości naszego życia kulturalnego, naukowego i politycznego. Nasuwa się pytanie, jakim wartościom przyrodniczym zawdzięczała i zawdzięcza ta miejscowość podbeskidzka swoje walory naturalne? Spróbujmy, przynajmniej bardzo ogólnie i treściwie, na to pytanie odpowiedzieć.

WIADOMOŚCI OGÓLNE — POŁOŻENIE ORAZ KRAJOBRAZ JAWORZA I JEGO OKOLICY

Jaworze jest miejscowością położoną w obrębie Pogórza Cieszyńskiego i północnej krawędzi morfologicznej Beskidu Śląskiego między Bielskiem-Białą a Skoczowem. Obręb Jaworza obejmuje powierzchnię 21,32 km² i liczy 5097 mieszkańców według danych na dzień 1 stycznia 1986 r. Podgórska wieś Jaworze graniczy od zachodu z Brenną, od północnego zachodu z Jasienicą a od wschodu z miastem wojewódzkim Bielsko-Biała. Na południu granica przebiega przez lasy i łąki szczytów górskich: Białni (917 m n.p.m.) i Przykrej (824 m n.p.m.) obejmując niższe wzniesienia Ostrego (659 m n.p.m.), Borowiny (720,5 m n.p.m.) oraz Bucznika (683 m n.p.m.). Krawędź górską przecinają potoki płynące spod grupy masywu Białniej w kierunku północnym do zlewiska rzeki Wisły. Na wschodzie spod Białni wypływa Wapienica, a spod szczytu Przykrej potoki Szeroki i Wysoki, na zachodzie przez Nalęczę płynię potok Jasionka. Tworzą one w górnym swym biegu głębokie doliny z niewielkimi wodospadami i progami wodnymi wśród lasów z ciekawą roślinnością. Potoki przecinają w swej drodze

na północ fałisty obszar Pogórza, będący domeną rolnictwa, sanatoriów, domów wczasowych i domków letniskowych. Północna strefa Jaworza położona jest na wysokości 340—350 m n.p.m. Ponad tą powierzchnią wznoszą się wzgórza zwane tutaj „kępami” albo „kopcami”, utworzone przeważnie z wapieni cieszyńskich, np. Goruszka (411 m n.p.m.), Młyńska Kępa (403 m n.p.m.) i Kalwaria (ok. 440 m n.p.m.). Pomiedzy nimi znajduje się centrum Jaworza na wysokości około 370 m n.p.m. Krajobraz jest urozmaicony, z imponującą, panoramicznie ukazującą się na południu krawędzią Beskidów z widocznymi szczytami gór: Palenicy (688 m n.p.m.), Czupela (796 m n.p.m.), Łazka (716 m n.p.m.) i innych, poprzednio wymienionych.

Z PRZESZŁOŚCI GEOLOGICZNEJ OKOLICY JAWORZA

Ukształtowanie powierzchni miejscowości i jej okolicy, rozwój szaty roślinnej oraz upraw rolniczych jak i występowanie wód mineralnych i innych kopalin użytecznych związane jest w znacznym stopniu z historią geologiczną Ziemi Jaworzańskiej.

Dziece naturalne okolicy Jaworza sięgają historii Prakarpát czyli okresu dewońskiego (360—400 milionów lat temu). Skaly tego wieku w postaci wapieni, dolomitów i margli zawierających wiele węglanu wapnia nawiercono w Jaworzu na głębokości około 1,5 km.

Dwa wiercenia w Jaworzu, zaprojektowane przez prof. Konrada Koniora z Karpackiego Oddziału Instytutu Geologicznego w Krakowie wykazały, że na skalach dewonu leży miocenska (sprzed 5—24 mln. lat) seria dębowiecka, przykryta również osadami morza miocenskigo w postaci łupkowo-mułowcowej.

Na osady autochtoniczne miocenu serii naddębowieckiej nasunięte są z południa płaszczowiny Karpat Iliszowych: podślaska, zwana również podbeskidzką, płaszczowina cieszyńska i począwszy na południe od północnego brzegu Beskidu — płaszczowina godulska, z której utworzone są partie górskie Ziemi Jaworzańskiej. Płaszczowiny nasunięte zostały ku północy o około 10 do 12 km. Twory płaszczowiny podbeskidzkiej składają się głównie z pstrych margli i łupków. Następna (wyższa) płaszczowina cieszyńska składa się z łupków cieszyńskich dolnych, wapieni cieszyńskich i łupków cieszyńskich górnych. Łupki cieszyńskie dolne barwy czarnej i ciemno szarej są miejscami bitumiczne i zawierają fragmenty czarnych wapieni aztramberskich z resztkami skamieniałych, drobnych zwierząt morskich wieku górnogórskiego sprzed ponad 145 mln. lat. Obserwujemy je, między innymi, w potoku przepływającym przez park w Jaworzu.

Na terenie Jaworza znajdują się jeszcze resztki starych pieców do wypalania wapna z wapienia cieszyńskiego na potrzeby miejscowego rolnictwa i budownictwa. Na wapieniach albo na dolnych łupkach cieszyńskich leżą górne łupki cieszyńskie, odsłaniające się w wielu miejscach południowych części wsi. Zawierają one, według badań prof. Wojciecha Narębskiego (1966 r.) węglany żelaza, magnezu i wapnia. Płaszczowinom podślaskiej i cieszyńskiej towarzyszą skaly pochodzenia magmowego zwane cieszyńskimi. Są one zapewne wieku trzeciorzędowego. Ich badaniami zajmowali się J. Morozowicz (1890), K. Smulikowski (1929, 1930) i K. Konior (1959). Zły cieszyńskich barwy od jasno szarozielonkawej do ciemnozielonej i czarnej występują również fragmentarycznie w Jaworzu i okolicy.

Zalesioną krawędź górską północnych Beskidów tworzą, leżące na górnych łupkach cieszyńskich, utwory płaszczowiny godulskiej. Płaskowce godulskie są cennym materiałem budowlanym — zastosowano je np. przy budowie zapory w Wapienicy. W dolnych partiach warstw godulskich, w dolinie potoku Wysokiego znaleziony zo-

stał na początku lat osiemdziesiątych przez Piotra Grocholskiego (1985) bardzo rzadki w Beskidach okaz amonita.

Do najmłodszych osadów czwartorzędowych Ziemi Jaworzańskiej zaliczyć należy: żwiry aluwialne wyścielające dna dolin potoków, gliny zbudowe i gliny zwietrzelinowe w południowej części Jaworza oraz gliny lesopodobne w części północnej — sprzyjające uprawom rolnym.

Amonit *Beudanticeras* sp. z dolnych warstw godulskich (kreda) znaleziony w Jaworzu przez Piotra Grocholskiego (1981)

Foto: Piotr Grocholski

Badaniom geologicznym północnego Beskidu Śląskiego oraz ich przedpola wiele czasu poświęcił wybitny geolog jak profesor Uniwersytetu Jagiellońskiego Władysław Szajnocha — zmarły w Jaworzu w roku 1928 oraz syn Śląska Cieszyńskiego prof. Konrad Konior z Krakowa.

WARUNKI KLIMATYCZNE JAWORZA

Lecznictwu sanatoryjnemu, którego obiekty położone są w pięknym i zróżnicowanym krajobrazie sprzyjają również warunki klimatyczne. Klimat Jaworza jest charakterystyczny dla brzegu karpackiego. Oznacza to przewagę łagodniejszych cech podgórskich nad elementami ostrzejszego klimatu górskiego w południowej, górzystej i zalesionej części Jaworza. Jeśli za Eugeniuszem Romerem określimy klimat jako sumę wszystkich pogód, to dla Jaworza, na podstawie wieloletnich obserwacji mamy w stosunku rocznym 40—43 dni słonecznych i pogodnych, 140—150 dni pochmurnych. Średnia ilość godzin nasłonecznienia wynosi w zimie 2,5—3,0 godzin na dobę, a średnia roczna 5,5 godzin na dobę i jest na wiosnę oraz w jesieni wyższa od przeciętnej rocznej. Największe zachmurzenie przypada na grudzień, a najmniejsze na sierpień i wrzesień.

Maksimum opadów obserwujemy w miesiącu lipcu (ok. 140—150 mm), a najbardziej suchymi miesiącami są grudzień i styczeń (po ok. 45 mm opadów).

Zima u podnóża gór trwa około 100 dni z utrzymującą się w górach pokrywą śnieżną przez 70 do 90 dni. Liczba dni mroźnych dla Pogórza wynosi około 50 i rośnie w stosunku rocznym ze wzrostem wysokości nad poziomem morza. Od pierwszej dekady

marca rozpoczyna się (przeciętnie) przedwiośnie trwające w Jaworzu 30—40 dni. Wiosna trwa 60—70 dni, zazwyczaj od drugiej dekady kwietnia, z 10-dniowym opóźnieniem w górach. Lato jest stosunkowo długie (70—80 dni) i rozpoczyna się w pierwszej dekadzie czerwca. Jesień pojawia się pod koniec miesiąca sierpnia i trwa przez wrzesień do początku października. Na przełomie października i listopada obserwuje się 20—30 dni przedzima. Liczba dni przymrozkowych wynosi około 91 w stosunku rocznym.

Najniższa średnia temperatura powietrza przypada na styczeń ($-2,5^{\circ}\text{C}$). Krótkotrwałe mrozy obniżają niekiedy słupek rtęci w termometrach do -25°C . Najwyższa średnia miesięczna notowana jest w lipcu ($+17,4^{\circ}\text{C}$), średnia temperatura roczna powietrza kształtuje się około $7,8^{\circ}$ przy amplitudzie rocznej niespełna 20°C . Wiatry wieją przeważnie z kierunków południowych i zachodnich. Za wyjątkiem wiatrów halnych o prędkości ponad 15 m/sek, przeważają wiatry o prędkości 2—5 m/sek z kierunków zachodnich, oraz słabsze z tych kierunków.

Zanieczyszczenie powietrza jest zmienne i zależne od kierunków wiatrów jak i ilości pyłów oraz związków chemicznych emitowanych przez hutę w Trzyńcu, cementownię w Golezówce oraz obiekty przemysłowe Bielska-Białej i Górnego Śląska. Skażenie atmosfery w Jaworzu jest niższe od wielu innych czynnych uzdrowisk jak np. Szczawno Zdrój w pobliżu aglomeracji wałbrzyskiej, Jastrzębie Zdrój w Rybnickim Okręgu Węglowym czy Goczałkowice Zdrój.

SZATA ROŚLINNA

Roślinność Jaworza i okolicy wpływa korzystnie na warunki klimatyczne i lecznicze. Jest ona obfita i zawiera wiele elementów zabytkowych, rzadkich oraz chronionych.

W granicach sołectwa Jaworze znajduje się 51% powierzchni lasów. Należy tu jeszcze ponad 10 ha parków i innych obszarów zalesionych. Uprawy rolne: grunty orne, łąki i sady zajmują około 31,2% powierzchni.

Lasy starannie pielęgnowane od wielu dziesięcioleci nie posiadają już charakteru pierwotnego. Reprezentowane one są przez zespoły buczyn karpaccich i lasów świerkowych porastających północne zbocza Beskidu Śląskiego. Lasom tym towarzyszy niekiedy modrzew, jawor, brzoza i leszczyna. Rosną również młodsze i stare, zabytkowe dęby. Piętra roślinne są tu obniżone w stosunku do Tatr i Beskidu Wysokiego. Wzdłuż potoków obserwuje się olszyny karpaccie i wierzby. W poszyciu wyższych partii lasu rozkrzewiają się licznie borówki, na porębach i lasach prześwietlanych maliny oraz jeżyny.

W lasach i na łąkach pod Białą kwitną w drugiej połowie lata liczne, bogate skupienia goryczki trojeściowej. Na wiosnę obserwujemy siatkowe żywce. Towarzyszą im w wilgotnych dolinach potoków górskich inne rzadkie i chronione rośliny jak wawrzynek wilczelyko, a na początku lata różne odmiany rodzimych roślin storczykowatych. Na przełomie czerwca i lipca, w miejscach wilgotnych i zacienionych, wzdłuż potoków kwitną okazale, białe parzydła leśne, znajdujące się obecnie pod ochroną. W lecie na miejscach odkrytych, a zwłaszcza na polanach śródleśnych, na całej krawędzi górskiej kwitną liczne naparstnice purpurowe oraz rzadkie: lilia złotogłów i dzwonecznik bezłodygowy — również ściśle chronione prawnie.

Wzniesienia Pogórza porastają kępy drzew, przeważnie mieszanych, ze świerkiem, sosną, jodłą, modrzewiem, bukiem, jaworem, dębem, brzozą, jesionem i innymi pojedynczymi okazami drzew.

Osobną uwagę należy poświęcić drzewom będącym pomnikami przyrody. Należą tu cztery leciwe cisy w Należu, dąb o obwodzie 480 cm na północ od szosy Cieszyn—Bielsko oraz co najmniej 8 dębów w parku jaworzańskim, poza obrębem parku pałacowego. Szczególnie interesujący i cenny jest park pałacowy w obrębie Państwowego Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego opisany w pracy B. Głowacza (1985). Ma on powierzchnię 6 ha i obejmuje około 600 zewidencjonowanych drzew i krzewów. Najliczniej występują tu lipy drobnolistne, klony pospolite, jawory i dęby szypułkowe. Ponadto rośnie tu 17 gatunków drzew i krzewów dekoracyjnych jak: gra-

by, buk — w tym odmiana purpurowa, iglicznia trójclerńlowa, tulipanowce amerykańskie, platany klonolistne, topole białe, odmiany dębów szypulkowych: stożkowa, czerwona i żółtostarna, różaneczniki katawbijskie i różanecznik żółty oraz inne.

W dawnym parku pałacowym znajdują się aż 42 drzewa o obwodach kwalifikujących je do ochrony prawnej jako pomniki przyrody. Są wśród nich leśne, ponad 200 lat liczące buki, jawory, dęby, jesiony, klony, lipy, wiazy górskie, grab i topola biała. W tym kilka okazów o obwodzie ok. 5 m (mierzonych na wysokości 140 cm nad ziemią).

Cały zespół pałacowy wraz z parkiem i jego drzewostanem powinien otrzymać w najbliższym czasie prawną ochronę konserwatorską i mieć zapewnioną stałą opiekę fachową.

WODY MINERALNE

Jednym z bardzo ważnych uzasadnień przywrócenia Jaworzu przynajmniej częściowego statusu uzdrowiska jest nawiercenie w latach 1979 i 1980 dwoma otworami (głębokości 1525 m i 1650 m) wód mineralnych.

Powierzchnia obszaru górniczego „Jaworze” dla złoża wód leczniczych wynosi prawie 34 km² i przekracza granice sołectwa jaworzańskiego. W pierwszym otworze nawiercono solanki 10,81%, chlorkowo-sodowo-wapniowo-bromkowe, jodkowe, żelaziste, manganowe, borowe, a w otworze drugim — solankę 14,59% chlorkowo-sodowo-wapniową, bromkową, jodkową, magnezową, borową. Wydajność solanek w pierwszym otworze wynoszą 15 l/min., a w otworze drugim 66,6 l/min. Zasoby solanek udokumentowano i zakwalifikowano w 1982 r. do eksploatacji. Do celów leczniczych mogą być zastosowane po rozcieńczeniu do 1,5% albo 3%, z zastosowaniem do inhalacji, płukania, okładów, kąpielii leczniczych oraz do produkcji farmakologicznie przygotowanych i paczkowanych soli. Wydajność odkrytych w Jaworzu wód mineralnych zezwala na wykonanie ponad 2500 zabiegów dziennie. Są to solanki o najwyższej mineralizacji i wydajności na Podbeskidziu.

WYBÓR LITERATURY

1. Głowacz B.: „Park w Jaworzu”. Praca magisterska wykonana w Akademii Rolniczej w Krakowie 1985
2. Grocholski P.: „Nowe stanowisko amonita w kredzie Beskidu Śląskiego”. Przegląd Geologiczny, W-wa 1985 r. nr 2
3. Konior K., Morgel J., Poprawa D.: „Dokumentacja zasobów wód mineralnych rejonu Jaworza”. Mater. archiw. Oddziału Karpackiego Tow. Geologicznego w Krakowie 1982 r.
4. Konior K.: „Charakter i wiek intruzji skał magmowych Śląska Cieszyńskiego”. Acta Geol. Pol. 9/4. Warszawa 1959
5. Morozewicz J.: „Przyczynki do petrografii krajowej: kontakt cięczyńita z marglesem w Boguszowicach”. Pam. Fizjogr. W-wa 1890
6. Narębski W.: „Z dziejów górnictwa i hutnictwa w Karpatach Hluszowych”. Praca Muz. Ziemi W-wa 1966 nr 8
7. Nowak W.: „Egzotyki dolnych łupków cieszyńskich z Jasienicy”. Kwartalnik Geologiczny, t. 8 W-wa 1964
8. Romer E.: „Zarys klimatologii Polski”. Prace Wrocł. Towarzystwa Naukowego, Seria B Nr 16, Wrocław 1949
9. Smulikowski K.: „Materiały do znajomości skał magmowych Śląska Cieszyńskiego”. Arch. Nauk. 5, Lwów 1929
10. Smulikowski K.: „Z petrografii warstw godulskich okolicy Jaworza na Śląsku Cieszyńskim”. Spraw. Pozn. Tow. Przyj. Nauk nr 13, Poznań 1946
11. Szajnocha W.: „Kilka słów o nowych odsłonięciach pod Klimczokiem k. Bielska”. Kosmos 25. Lwów 1900.